

Intervenció de conservació curativa al fons pictòric de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi

Ruth Bagan i Ana Ordóñez

Conservadores-restauradores de béns culturals. ruthbagan@hotmail.com

Resum

L'any 2011 i part del 2012 es va dur a terme una intervenció de conservació-restauració de la col·lecció d'obres pictòriques de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi. Aquesta va permetre captar una instantània de l'estat de conservació de les obres i establir prioritats d'actuació per garantir la preservació de les obres en risc. Tot i que l'objectiu inicial era l'estabilització de la col·lecció, algunes obres exposades també van ser sotmeses a processos complets de restauració per restablir-ne la llegibilitat.

Paraules clau: conservació curativa / restauració / col·lecció.

Resumen

Intervención de conservación curativa en el fondo pictórico de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi

El año 2011 y parte del 2012 se llevó a cabo una intervención de conservación-restauración de la colección de obra pictórica de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi. Ésta permitió captar una instantánea del estado de conservación de las obras y marcar prioridades de actuación para garantizar la preservación de las obras en riesgo. Aunque el objetivo inicial era la estabilización de la colección, algunas obras expuestas también fueron sometidas a procesos completos de restauración para restablecer su legibilidad.

Palabras clave: conservación curativa / restauración / colección.

Abstract

Intervention of curative conservation of the painting collection at the Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi

In 2011 and part of 2012, a conservation and restoration intervention was carried out on the painting collection of the Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi. This intervention gave a snapshot of the current condition of the collection and, at the same time, allowed priority to be given to those artworks at risk that needed to be preserved. Although the first aim was to stabilize the collection, some artworks also underwent full restoration processes in order to improve their legibility.

Keywords: curative conservation / restoration / collection.

L'any 2011 es va iniciar una actuació de conservació i restauració a la col·lecció de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi, que es va dilatar fins ben entrat el 2012. L'últim període de col·laboració entre el Centre de Restauració de Béns Mobles de Catalunya (CRBMC) i la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi (RACBASJ) havia estat entre els anys 2004 i 2008 i va permetre restaurar nombroses pintures sobre tela.

Tanmateix, en aquesta ocasió l'objectiu era una actuació de més ampli abast que permetés conèixer l'estat de conservació del fons emmagatzemat i exposat de forma global. Aquesta instantània de l'estat de la col·lecció havia de permetre planificar les futures intervencions de restauració i alhora implementar tractaments curatius d'urgència.

Fig. 1. Imatge d'una de les pintes de la reserva. Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi. Fotografia: Ruth Bagan.

A diferència de la conservació preventiva, que actua sobre l'entorn dels béns, i de la restauració, que té com a objectiu millorar la comprensió i l'ús de les obres, els tractaments curatius busquen aturar els processos de deteriorament que representen un perill imminent per a la preservació de les obres a curt termini, mitjançant una acció directa sobre aquestes. Per tant, la proposta d'actuació al fons de la RACBASJ es va mantenir dins els límits del que és una intervenció de conservació curativa; no es va optar per la restauració integral d'obres de la col·lecció exposada, sinó que, en essència, es va fer una revisió exhaustiva del fons per valorar-ne l'estat de conservació i establir prioritats d'actuació. Aquestes prioritats tenien com a objectiu garantir l'estabilitat de les obres a mitjà i llarg termini, especialment pel que fa a les obres del magatzem. La intervenció va estar sufragada pel Departament de Cultura, i supervisada tècnicament pel CRBMC.

En general es pot afirmar que l'avaluació de l'estat de conservació d'una col·lecció de forma integral es porta a terme en comptades ocasions. En la majoria de casos, l'estat de conservació d'una obra es determina tan sols quan aquesta ingressa en una col·lecció o bé abans o després d'un període de préstec, degut a la manca de recursos i de personal especialitzat.

L'avaluació de l'estat de conservació d'una col·lecció es pot fer des de diverses perspectives. En el cas de grans col·leccions es pot dur a terme a partir de l'examen d'obres triades a l'atzar, el que proporciona un apropament purament estadístic de l'estat del fons. En aquest cas, la solidesa dels resul-

tats dependrà en gran mesura del disseny de l'enquesta i del nombre d'obres que conformen la mostra.

Quant a la RACBASJ, la intenció era aprofundir en el coneixement de l'estat de totes i cadascuna de les obres emmagatzemades (fig. 1) i, posteriorment, de les que formen part de l'exposició permanent (fig. 2). Per aquest motiu la totalitat de les obres es va sotmetre a revisió.

Prèviament però, les necessitats curatives d'urgència van ser identificades per agilitzar l'actuació. La finalitat última de l'avaluació era garantir l'estabilització de les obres, per la qual cosa les patologies destacades que es pretenia detectar durant l'examen eren en última instància: la presència de signes de biodeteriorament, la manca de cohesió i d'adhesió entre els estrats pictòrics amb el conseqüent risc de desprendiments, i els problemes estructurals o de suport que possessin en risc la integritat de les obres. A aquest llistat es va afegir l'acumulació de pols, que esdevé un factor de risc degut al seu caràcter higroscòpic i al ser una font de nutrients per a microorganismes.

Una primera aproximació al fons emmagatzemat –format en la seva major part per pintures sobre tela de diferents formats– va permetre detectar nombroses obres amb problemes d'estabilitat a les

capes pictòriques i/o al suport, així com també algunes amb orificis d'insectes xilòfags, tot i que la majoria en estat inactiu. A aquest fet cal afegir la presència de brutícia acumulada en forma de pols, especialment al revers dels quadres i als marcs motllurats.

Es van confeccionar unes taules on les obres que calien ser intervingudes eren llistades establint prioritats, alhora que es detallava l'actuació necessària seguint les necessitats curatives d'urgència pautades inicialment. Aquesta mateixa operació es va realitzar amb les obres de l'exposició permanent (taula 1). A la taula les obres estan llistades per ordre de prioritat d'intervenció, de més a menys urgents (de gris més fosc a més clar). Aquelles que estaven més estables, a pesar de les degradacions, i que no es podia assegurar que fossin tractades, estan marcades amb el gris més suau.

La intervenció a la reserva i a les sales d'exposició es va centrar en les necessitats curatives determinades des del primer moment: l'eliminació de la pols superficial, la desinsectació dels elements de fusta que ho requerien (marcs i bastidors), la fixació i l'estabilització de les capes pictòriques que mostraven

Fig. 2. Imatge d'una de les sales d'exposició permanent. Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi. Fotografia: ©RACBASJ.

perill de desprendiments, la millora de la tensió d'algunes teles, així com la substitució de nombrosos elements de subjecció dels quadres. També es van estabilitzar alguns estrips mitjançant la soldadura de fils o bé mitjançant la col·locació de pedaços provisionals, a l'espera que les obres puguin ser restaurades en un futur.

Un cop finalitzada aquesta primera fase d'estabilització, es va fer una tria de diversos quadres de la reserva i de l'exposició permanent, els quals requerien el seu trasllat a les instal·lacions del CRBMC per ser tractats en profunditat. En alguns d'ells la consolidació de les capes pictòriques requeria l'ús de la taula calenta de succió i en d'altres era necessari l'ús de la cambra d'anòxia. Diverses pintures sobre tela de l'exposició permanent van ser sotmeses a una restauració integral degut a que l'estat de conservació no tan sols posava en risc la seva preservació a llarg termini, sinó que alhora impe-

dia la correcta lectura de l'obra. La intervenció de les obres es detalla a continuació.

En el cas de l'obra *Gerro amb flors*, de Benito Espinós (inv. 109), la principal patologia eren les deformacions del suport de tela, les quals havien provocat nombrosos aixecaments i clivellats en forma de crestes (fig. 3). A aquest fet calia sumar l'enfosquiment i esgrogueïment del vernís, que dificultava la visió de la imatge representada. L'obra va ser traslladada les instal·lacions del CRBMC per ser sotmesa a la taula calenta de succió i d'aquesta manera minimitzar les importants deformacions. El bastidor era inexistent, per la qual cosa es va decidir col·locar unes bandes de tela de lli amb un adhesiu sintètic per garantir la correcta tensió del suport tèxtil i evitar que es repetissin les deformacions que afectaven directament les capes pictòriques. El muntatge es va realitzar sobre un suport de cartró ploma amb qualitat de conservació, subjectant les bandes al revers d'aquest nou suport amb una cinta adhesiva de lli neutre. Després de la neteja superficial amb una solució d'aigua tamponada, es va procedir a l'elimi-

Fig. 3. *Gerro amb flors*, de Benito Espinós (RACBASJ, inv. 109). Detall dels aixecaments vist amb llum rasant. ©CRBMC (Centre de Restauració de Béns Mobles). Fotografia: Carles Aymerich.

Fig. 4. *Closes del Ter*, d'Antoni Ros i Güell (RACBASJ, inv. 7574). Detall de l'estrip. ©CRBMC (Centre de Restauració de Béns Mobles). Fotografia: Carles Aymerich.

nació del vernís amb dissolvents. La intervenció va finalitzar amb l'envernissat final i el muntatge de l'obra al marc.

Patologies similars presentaven la resta d'obres intervingudes: *Còpia del Sant Joan al desert de Mengs*, de Francesc Lacoma (inv. 5910), *Còpia de la Magdalena penitent de Mengs*, de Francesc Lacoma (inv. 5910), *Cap de Sant Pere*, anònim (inv. 150) i *Cap de Sant Pau*, anònim (inv. 156).

En el cas de l'obra *Closes del Ter*, d'Antoni Ros i Güell (inv. 7574), l'única alteració destacable era que presentava un estrip en forma de set a la meitat inferior del quadre (fig. 4). La consolidació d'aquest estrip es va fer seguint un criteri poc intervencionista, realitzant una soldadura fil a fil de les vores de l'estrip. La presentació final es va fer amb la reintegració il·lusionista de l'estrip per l'anvers.

El quadre més rellevant pel que fa a la problemàtica de l'alteració va ser el *Paisatge d'Horta*, de Manuel Rocamora (inv. 708). Degut a un episodi d'excés d'humitat –segons es desprèn de les taques i marques de goterons presents al revers de la tela– mostrava un aixecament generalitzat de la capa pictòrica i de preparació respecte del suport (fig. 5). Malgrat que els primers intents de fixació es realitzaren *in situ*, la manca de resultats va obligar a empaperar tota la superfície pictòrica per protegir-la durant el trasllat al CRBMC. Un cop allà, mitjançant la taula calenta de succió, es va dur a terme una fixació progressiva de la policromia alhora que es retirava l'empaperat. Finalment es va decidir aplicar un envernissat-fixació de la capa pictòrica per millorar els resultats de la fixació, que havia estat molt problemàtica.

Fig. 5. *Paisatge d'Horta*, de Manuel Rocamora (RACBASJ, inv. 708). Imatge de la capa pictòrica després de la fixació. ©CRBMC (Centre de Restauració de Béns Mobles). Fotografia: Meri Barra.

En tots els casos, el muntatge de les obres de nou als marcs es va fer mitjançant elements de subjecció inoxidables, i els reversos es van protegir de la pols i de les variacions climàtiques amb la col·locació d'una protecció flexible a base d'un no teixit de fibres de polietilè d'alta densitat. La fixació del no teixit al marc es va fer amb velcro per facilitar futures inspeccions periòdiques del revers de les obres.

La intervenció duta a terme a la RACBASJ ha estat un primer pas per aconseguir l'estabilització de les obres de la col·lecció. S'han afrontat els problemes que han sorgit de forma individualitzada, però es fa evident la necessitat d'un apropament integral a la conservació dels fons que permeti una predicció dels problemes que poden afectar les obres. Aquesta previsió tan sols es pot dur a terme si prèviament s'ha fet una avaluació dels riscos potencials que afecten la col·lecció i de les seves necessitats. Per aquest motiu cal un aprofundiment des del punt de vista de la conservació preventiva, per poder fer una planificació a llarg termini que millori la preservació de la col·lecció en el seu context actual.

TAULA 1 – LLISTAT PRELIMINAR OBRES COL·LECCIÓ PERMANENT

Passadís interior	109	Benito Espinós Gerro amb flors (c. 1789)	Tela muntada flotant sobre fusta amb importants deformacions, clivellats i esquerdes. Risc de despeniments.	Fixació general i eliminació de deformacions, serà necessària taula calenta de succió. Cal aplicació de bandes per fixar la tela i evitar futurs moviments, i col·locació de cartró ploma neutre entre tela i fusta.
Despatx secretari	295	Anònim Sagrada Família (s. XVIII)	Tela molt fina, oxidada i enfosquida, dominada per la capa pictòrica. Importants clivellats i esquerdes amb aixecaments. Important atac de xilòfags al bastidor i al marc.	Fixació general i eliminació de deformacions, serà necessària taula calenta de succió. Desinsectació i obturació d'orificis per a controls posteriors. Tensar i substituir sistema de subjecció al marc.
Saló d'actes	160	Anònim Sant Pere Nolasc (s. XVIII)	Importants problemes de fixació a la capa pictòrica i al marc, amb despeniments. Atac de xilòfags i molta brutícia adherida.	Desinsectació i obturació d'orificis per a controls posteriors. Fixació general de la policromia i del marc. Neteja superficial.
Saló d'actes	243	Pau Montaña Retrat de Carles IV	Tela amb estrips amb pèrdues a la part inferior i a la part central. Forats de xilòfags al marc per l'anvers.	Assegurar estrips temporalment. Desinsectació i obturació d'orificis per a controls posteriors. Fixació policromia vores estrips.
Saló d'actes	150	Anònim Cap de sant Pere (s. XVII)	Tela amb estrips i destensada. Capa pictòrica molt enfosquida. Important atac xilòfags al bastidor.	Desinsectació i obturació d'orificis per a controls posteriors. Neteja aquosa de la capa pictòrica i valorar si cal neteja amb dissolvents. Consolidació suport, cal desmuntar el bastidor i, per tant, bandes.
Saló d'actes	156	Anònim Cap de sant Pau (s. XVII)	Tela amb un estrip. Capa pictòrica molt enfosquida. Important atac de xilòfags al bastidor.	Desinsectació i obturació d'orificis per a controls posteriors. Neteja aquosa de la capa pictòrica i valorar si cal neteja amb dissolvents. Consolidació suport.
Saló d'actes	202	Francesc Lacoma Còpia de l'Adoració dels pastors de Mengs	Problemes de fixació part inferior capa pictòrica. Brutícia acumulada.	Fixació puntual capa pictòrica. Neteja superficial.
Saló d'actes	723	Anònim La Verge i el Nen Jesús	Problemes de fixació part inferior capa pictòrica. Brutícia acumulada.	Fixació puntual capa pictòrica. Neteja superficial.
Passadís d'entrada	343	Josep Masriera Paisatge (1906)	Tela amb gran tall en horitzontal a la meitat inferior. Vernís molt esgrogueït.	Cal consolidació del suport definitiva o assegurar l'estrip temporalment. Valorar neteja completa.
Passadís interior	5910	Francesc Lacoma Còpia del sant Joan al desert de Mengs (1804)	Tela amb importants deformacions i capa pictòrica amb brutícia acumulada. Marc amb problemes de fixació i pols.	Fixació general i eliminació de deformacions, serà necessària taula calenta de succió. Neteja superficial i fixació del marc.

Saló d'actes	186	Luis Salinas Retrat del marquès de Sentmenat i Ciutadilla (1892)	Tela destensada. Capa pictòrica amb brutícia. Part inferior esquerra del marc molt malmesa.	Desmuntatge del marc per obrir angles del bastidor o desclavar i tornar a tensar la tela. Neteja aquosa de capa pictòrica. Consolidació i neteja del marc.
Passadís interior	29	Anònim Retrat de Josep Vilar Roca (1837)	S'observa restauració relativament recent. Alguns dels pedaços del revers s'estan desenganxant i també hi ha estrips coberts amb cinta de pintor. Els estrips restaurats es marquen molt pel davant. Cinta adhesiva d'embalar cobrint espai entre bastidor i marc. Vernís molt desigual.	Retirar cinta adhesiva d'embalar i cinta de pintor dels estrips. Assegurar-los o fer consolidació del suport definitiva si és possible. Caldria eliminació del vernís i envernissar de nou, el que comportaria remoure els retocs.
Passadís interior	125	Anònim Flors (s. XVIII – XIX)	Pintura sobre taula. Pèrdues capa pictòrica al marge inferior dret i brutícia adherida.	Fixació i neteja superficial.
Saló d'actes	288	Josep Bernat Flaugier Jesús al Calvari	Sembla restaurat recentment. S'observa una falca o algun objecte entre tela i bastidor a la part inferior, que està provocant deformació i perill de pèrdua de policromia.	Eliminació de la falca o similar i millora de tensió de la tela.
Saló d'actes	207	Vicent Rodés Retrat de Ferran VII	Tela amb dos estrips nets provocats per cops i goterons de pintura.	Assegurar estrips encara que sigui temporalment. Caldria neteja capa pictòrica.
Sala de juntes	310	Marià Fortuny Còpia d'un àngel de Rafael Sanzio (c. 1861)	Pintura sobre cartró muntada sobre una fusta amb importants guexaments.	Substitució sistema de subjecció al marc i revisió de l'emmarcament: comprovar que l'obra no toca el vidre i col·locar material barrera entre cartró i fusta.
Avantsala juntes	276	Pelegrí Clavé El somni d'Elies (1837)	Vernís molt esgrogueït. Pèrdues puntuals de capa pictòrica per cop o fregament.	No és urgent. Gran format. Neteja capa pictòrica.
Sala de juntes	321	Francesc Rodríguez Sant Joan al desert (a. 1833)	Deformacions puntuals i capa pictòrica amb brutícia acumulada, així com el marc.	Estable. Gran format. Futura intervenció complerta.
Passadís interior	274	Ramon Vives Guardabosc descansant (1837)	Deformacions lleus i capa pictòrica amb brutícia.	Estable. Gran format. Futura intervenció complerta.
Saló d'actes	184	Anònim Cap de sant Pere (s. XVII)	Pintura sobre taula. Molta brutícia adherida per anvers i revers.	Estable. Caldria neteja.
Saló d'actes	206	Anònim Cap de sant Pau (s. XVII)	Pintura sobre taula. Molta brutícia adherida per anvers i revers.	Estable. Caldria neteja.

Avantsala juntes	848	Aleix Clapés Retrat de Josepa Febrés i Cantallops (c. 1890)	Estrips a la tela i deformació angle inferior dret.	Estable. Fixació puntual.
Avantsala juntes	21	Eduard Llorens Demanda de prometatge	Estrip a la tela.	Cal assegurar l'estrip encara que sigui provisionalment. Estable.
Passadís interior	113	Benito Espinós Flors (c. 1789)	Pintura sobre taula. Brutícia general adherida, capa pictòrica molt enfosquida.	Estable. Neteja capa pictòrica.
Passadís interior	86	Joseph Grasset Sant Pere a la presó (a. 1847)	Tela amb dos estrips i petites pèrdues de capa pictòrica. Brutícia generalitzada.	Estable. Caldria assegurar els estrips i neteja capa pictòrica.
Sala de juntes	325	Jaume Batlle Escena del Diluvi (1846)	Deformacions puntuals i capa pictòrica amb brutícia acumulada, així com el marc.	Estable. Gran format. Programar intervenció completa.
Passadís interior	181	Francesc Lacoma Còpia de la Magdalena penitent d'Anton Raphael Mengs (1804)	Tela amb deformacions lleus i capa pictòrica amb brutícia. Bastidor desencaixat del marc.	Estable. Millorar subjecció al marc.
Passadís interior	114	Joaquim Planella Còpia del Ram de tarongina de Benito Espinós (1816)	Pintura sobre taula amb brutícia adherida.	Estable. Caldria neteja capa pictòrica.
Passadís interior	122	Joaquim Planella Flors (1816)	Pintura sobre taula amb brutícia adherida.	Estable. Caldria neteja capa pictòrica.
Passadís interior	121	Joaquim Planella Flors (1817)	Pintura sobre taula amb brutícia adherida.	Estable. Caldria neteja capa pictòrica.
Sala de juntes	Varis	Marià Fortuny (obra sobre paper)		Revisar emmarcaments. Separar del mur aquells que pengen d'un mur exterior.